MEDIALIZACE HANDICAPU A JEJÍ ÚSKALÍ

Publicity of handicap in media and its difficulties

7: 1-200, 2005
ISSN 1212-4117

Josef Slowík

ÚSP Mnichov u Mariánských Lázní
ZČU v Plzni, Pedagogická fakulta, katedra pedagogiky

Summary

The publicity of the life of people with handicap in media is shown to be a very controversial phenomenon. On the one hand, it is of benefit, since it makes the majority society familiarized with the situation of handicapped individuals and induces a certain social reaction. On the other hand, media can suggest a general concept of nearly smooth and professionally provided condition in taking care of handicapped people.

Thus, there is an actual danger of a general lowering of the empathy and also sensitivity to abnormal situations – i. e. not only to the health involvement, but also to the violence and breaking of moral rules. In the human society, there is a natural need of the diversity fascinating the humans; its denial means a denial of the personal identity of each individual.

In this ambivalent attitude of the society to handicapped people, just the media could be considerably helpful – not by bringing enormous body of data on the life of handicapped people, but by mediating invitations for direct meeting of handicapped people with people without involvements.

Key words: publicity in media - handicap - integration - diversity - identity

Souhrn

Medializace života lidí s postižením se ukazuje být velice rozporuplnou skutečností. Na jednu stranu je přínosná, neboť seznamuje většinovou společnost se situací handicapovaných jedinců a vyvolává určitou společenskou reakci. Na druhou stranu mohou média vytvářet obecnou představu téměř bezproblémového a profesionálně zajištěného stavu v péči o lidi s handicapem.

Ve skutečnosti tak může hrozit reálné nebezpečí, že dojde k obecnému snížení empatie a také citlivosti na abnormální jevy – tedy nejen zdravotní postižení, ale např. také násilí a narušování morálních pravidel. V lidské společnosti existuje přirozená potřeba různosti a jinakosti, která člověka fascinuje; její popření je popíráním osobní identity jedince.

V tomto ambivalentním přístupu společnosti k lidem s postižením by se mohla právě média stát výraznou pomocí – ne přinášáním nepřehledného množství informací o životě lidí s handicapem, ale zprostředkováním pozvání k přímému setkávání lidí postižených a nepostižených.

Klíčová slova: medializace - handicap - integrace - jinakost - identita

Ač s jistou dávkou nadsázky, přece jen musíme uznat určitou pravdivost myšlenky, že kdo se neobjevuje v médiích, ten jako by téměř ani neexistoval. Lidé s postižením nejenže objektivně existují, ale lze tvrdit, že dokonce i v obecné rovině medializováni jsou – i když je trochu smutné, že prakticky jen díky svému handicapu. Dá se jistě diskutovat o míře i způsobech, jakými se informace o těchto lidech v médiích objevují, můžeme ale přijmout s povděkem, že se vůbec objevují a že dokonce začínají být už o něco více než pouze velmi okrajovým tématem (i mezi skupinami různých

ně handicapovaných osob jsou ale rozdíly: podle zprávy Inclusion Europe a SPMP ČR o dodržování lidských práv osob s mentálním postižením, zveřejněné v roce 2002, se např. právě informace o lidech s mentálním postižením objevují v našich médiích podstatně méně než o lidech s jinými druhy handicapu). Repková (2003) se dokonce zabývá „úlohou médií v politice zdravotního postižení“. Ocítáme se zde totiž na poli přímo mezinárodního problému, neboť i účastníci Evropského kongresu o osobách se zdravotním postižením v Madridu ve své deklaraci doporučují sdělovacím

prostředkům ve všech evropských státech zařazení většího počtu informací o této skupině občanů, které by podle nich bylo „uznáním existence různorodosti lidské populace“ (Madridská deklarace 2003), a dokonce uvádějí i podrobnější doporučení ke způsobu a obsahu zveřejňování zpráv o životě lidí s postižením.

Média jsou nejen z psychologického a sociálního hlediska nesmírně vlivná a jejich zájem o život lidí s postižením proto s sebou nese i značné důsledky; s mimořádným vlivem musíme počítat zejména u všech obrazových zpráv – což kromě jiných potvrzují i výsledky holandského výzkumu provedeného šetřením v běžné populaci v roce 2002 (Does the media affect the social image of people with disabilities? *Include*, Otober – November 2003, s. 4). Ovšem nemusí to být vždy důsledky přínosné a pozitivní; přináší i rizika, na která zatím nikdo příliš neupozorňuje, přestože jejich dopad na vztah nepostižené populace a lidí s postižením může mít zásadní význam.

Medializace jako zprostředkování informací je z hlediska odstraňování bariér mezi postiženou menšinou a nepostiženou většinou ve společnosti samozřejmě obrovským přínosem. Michalík (1999) správně připomíná, že právě „prostřednictvím médií se majoritní společnost začala seznamovat s existencí několika stovek tisíců svých spoluobčanů – vymezených zdravotním postižením.“ (s. 73) Zelinková (2001) zařazuje média dokonce mezi diagnostické prostředky společnosti v procesu integrace. Lidé, kteří ještě relativně donedávna nevěděli o skutečné existenci a životě handicapovaných spoluobčanů téměř nic, se prostřednictvím médií mohou setkat dokonce i s jejich intimními problémy nebo nahlédnout do prostředí, kam by většina z nich patrně nikdy vlastní nohou nevkočila. Mohou být zděšeni nad takřka „nelidskými“ podmínkami v jakémsi ústavu sociální péče, zachycenými v reportáži pořízené skrytou kamerou, anebo se mohou přesvědčit o účelném využití prostředků veřejné sbírky ve prospěch dětí s postižením, kterým by se kvalita života bez podobných příspěvků mohla jen stěží zvyšovat. Divák, posluchač nebo čtenář je tím do světa handicapovaných lidí doslova vtahován, avšak pouze virtuálně. Realita je mu připravena a naservírována okem a mozkiem reportéra, který má ovšem jenom vlastní (tedy zpravidla velmi omezený) pohled a zkušenost. O profesionalitě se lze jen těžko zmiňovat; osobně jsem se mnohokrát přesvědčil, že drtivá většina novinářů je na tom stejně jako většina ostatních lidí bez postižení: v blízkosti handicapovaných osob se ocitají na velmi tenkém ledě, chybí jim dostatek zkušeností s přímým a užším kontaktem s těmito lidmi

a tento nedostatek nahrazují širokou povrchní informovaností prosáklou nejednou hlubokým nepochopením a neporozuměním. Proto je problematika životní situace lidí postižených, sociálně potřebných a jinak znevýhodněných představována především z hlediska sociální politiky, managementu pomoci, příp. skandálních kauz. Mnoho mediálních zpráv a pořadů má nakonec charakter jakýchsi výročních zpráv pro daňové poplatníky a přispěvatele do sbírek ve prospěch lidí s handicapem (uvažujeme-li v tomto případě o pojmu „handicap“ ve smyslu jakéhokoli znevýhodnění, nejen zdravotního postižení). Výzva již uváděné Madridské deklarace školám a univerzitám k pořádání přednášek a seminářů o problematice zdravotně postižených osob pro novináře a další profesní skupiny se v našich podmínkách zdá být více než aktuální.

To, co je paradoxním důsledkem větší informovanosti o tématech života lidí s postižením, by se možná dalo nazvat „sociálním alibí“. Nepostižený člověk má díky mediálním informacím přehled, ví o lidech s postižením, je ochoten rozumově i citově uznat jejich lidskou a společenskou rovnoprávnost a třeba i finančně podpořit dobré integrační nebo sociální projekty pomoci znevýhodněným jedincům. Nikdy se ale s postiženými lidmi nemusí blíže setkat. Ve vědomí většinové populace narůstá klamná představa, že všechno je pro lidi s postižením v podstatě dobře zařízeno, vše je trvale a profesionálně zajištěno státními nebo nestátními subjekty, zkrátka „společnost se postarala a postará...“ Vytratila se jakákoliv výzva k osobní občanské angažovanosti v pomoci potřebnému člověku. Vše je směřováno víceméně k finanční podpoře, ze které se stal legitimní či dokonce prestižní způsob upokojení svědomí vůči lidem s podstatně těžším břemenem osudu.

Idea ztechnizované pomoci prosákla i do nejběžnějšího mezilidského kontaktu: málokdo např. na přechodu nabídne pomoc nevidomému člověku, když semaforey jsou vybaveny zvukovým znamením pro takto postižené chodce. Jistě, leckterý nevidomý by pomoc odmítl, protože trasu zná a samostatnost a nezávislost jsou pro něj velmi významné – ovšem osobní kontakt s druhými lidmi je přinejmenším stejně významný a aspoň prostý projev zájmu a nelhostejnosti by jej rozhodně potěšil a neurazil.

Zvykli jsme si přijímat postižení jako fakt, se kterým jsme jako společnost schopni se na profesionální úrovni vcelku dobře vyrovnat, zvládnout jej, mít jej pod kontrolou. Jako bychom tím vyjadřovali, že postižení je vlastně něco téměř normálního, že je v podstatě běžné. Ve skutečnosti je tím pouze vyvoláno napětí mezi společenským a indi-

viduálním vnímáním postižení, resp. handicapu. Snadno pozorovatelná je snaha vymazat ze společenského vědomí a pohledu fascinaci postižením – ať už eufemizováním pojmů týkajících se postižení a lidí s handicapem, stíráním jejich výjimečnosti a zvláštnosti, snahou přiznat jim veřejně celkovou rovnocennost a rovnoprávnost se všemi ostatními členy společnosti, ač to ve skutečnosti není zcela realizovaná ani realizovatelná myšlenka – anebo častější medializací, která v myslech konzumentů mediálních produktů otupí hroty překvapení z abnormality. Člověk by ale do určité míry měl být stále fascinován jinakostí, zvláštností druhého (a nejen postiženého) člověka. Je to naprosto přirozené a v dosud známé historii to nikdy nebylo jinak (viz např. Blažek, 1985). V obecné rovině je to nezbytný projev vědomí vlastní identity a uznání identity druhých. Pokoušet se odlišnost smazat znamená pouze zastírat skutečnost, či dokonce likvidovat osobitost handicapovaného (příp. jinak „odlišného“) člověka, upírat mu možnost být sám sebou, což není sice přímá diskriminace, ale důsledky mohou být velmi podobné. Znamená to zříkat se možnosti skutečně poznávat takové lidi včetně jejich postižení a třeba se i učit z jejich situace. Vystává tu i nebezpečí chůt po postiženém člověku výkon (jako jedno z měřítek společenské úspěšnosti) srovnatelný s výkonem lidí nepostižených. Objevuje se zde až jakási magická víra, že jestliže postižený člověk dokáže něco zvládnout na úrovni člověka nepostiženého, zlomí se tím prokletí jeho handicapu a zmírní se jeho sociální stigma – což je následně už událost vhodná pro prezentaci v médiích.

Společnost se nikdy ani tak nezabývala lidmi s postižením, jako spíše jejich schopností splňovat soudobá měřítká normality. Dá se říci, že je to přístup naprosto logický: lidé a lidská společnost nemohou žít bez jasných norem. Normy jsou pak měřítkem normality, která s postižením a sociálním handicapem úzce souvisí (víme, že velikost handicapu je přímo úměrná míře, kterou postižení odlišuje svého nositele od společností přijatých norem). Naše materialisticky zaměřená, ale humanisticky smýšlející společnost je v úzkých: teorie přírodního výběru hovoří jasně v neprospěch jedinců s postižením, ideály (křesťanského) humanismu naopak nedovolují jakkoliv znevýhodněné lidi ze společnosti vyřadit – ba naopak: vyžadují lidský zájem a péči společnosti o takto potřebné. Popsaný ambivalentní a rozporuplný postoj je naprosto zřetelný a média jej pouze odrážejí.

Existuje více možností, jak se s tímto napětím vyrovnat. Například z filozoficko-náboženského hlediska nemusíme vidět postižení jako něco ryze

negativního, ale jako výzvu: má-li postižení nějaký konkrétní smysl, má-li být snad i výzvou pro ostatní, pak ji ignorováním odmítáme respektovat a slyšet! Popírání abnormality postižení, jeho ignorace, má tedy sekundárně vliv na morální vědomí společnosti, protože přestaneme-li se pozastavovat nad postiženým a jeho údělem, postupně se přestaneme pozastavovat třeba i nad násilím a nemoralitou (což se koneckonců děje), přestaneme disponovat schopností soucitu a empatie. Přijetí jednostranně profesionálního a vědeckého přístupu k věci se tak ukazuje nejen jako nedostatečné, ale i nebezpečné. Nastupuje určitá citová plochost až necitlivost – to, co je ošetřeno legislativně a odborně, nepotřebuje prostou lidskou účast! Média přitom hrají ve vytváření obrazu o životě a situaci lidí s postižením jednu z klíčových rolí; Repková (2003) upozorňuje, že vnímání zdravotního postižení v ryze negativní rovině, s nímž se zpravidla v populaci setkáváme, je podmiňováno právě negativní „mediální reklamou“. Nezdravý je tedy každý extrém: považovat postižení za životní tragédii stejně jako za přirozený charakterový rys handicapovaného jedince.

Postiženého člověka nevtáhne do společnosti několik zdatných profesionálů, ale desítky a stovky „laiků“, pro které prostě zůstane rovnocenným partnerem, jemuž se víceméně náhodou přihodilo cosi nepřijemného (byť i s trvalými následky). Toto naprosto přirozené a konající vědomí lidské sounáležitosti není dost dobře medializovatelné (mimo jiné proto, že není mediálně příliš zajímavé a přitažlivé), ale média mohou velmi napomoci k jeho probuzení. Ideální cestou k tomu je nikoliv dokonalý informační servis o lidech s postižením, ale spíše pozvání k osobní účasti a setkání s postiženými lidmi tváří v tvář. Znamená to ovšem změnit styl a začít představovat v médiích život lidí s postižením v jeho skutečné realitě, nikoliv jako život „patetických příjemců charitativní pomoci či tragických, ovšem mimořádně statečných obětí osudu“, jak se o současném přístupu médií v evropských zemích k informování o životě handicapovaných osob vyjadřuje časopis *Include* (Real Live Media Project. [online] *Include*, October – November 2003, s. 3. [cit. 10.5.2005] Dostupné na WWW: <www.inclusion-europe.org>). Ve své podstatě jde o naprosto jednoduché pravidlo, kterým by se média měla řídit ideálně vždy ve všech směrech: přinášet o životě lidí s postižením vždy jen solidní, pravdivé a realistické informace. Nutno přiznat, že takového přístupu a pojetí v našich médiích prozatím spíše nedostává – možná nejen jejich vinou.

LITERATURA

Blažek, B.; Olmrová J. 1985: *Kráska a bolest*. Praha: Panorama.

Does the media affect the social image of people with disabilities? [online] *Include*, October – November 2003, s. 4 [cit. 10.5.2005] Dostupné na WWW: <www.inclusion-europe.org>

Lidská práva lidí s mentálním postižením. Národní zpráva, Česká republika. Praha: Inclusion Europe a SPMP ČR 2002.

Real Live Media Project. [online] *Include*, October – November 2003, s. 3. [cit. 10.5.2005] Dostupné na WWW: <www.inclusion-europe.org>

Michalík, J. 1999: *Školská integrace*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Madridská deklarace vyhlášená na Evropském kongresu o osobách se zdravotním postižením v Madridu 19. 1. 2003. Dostupné na www.dobromysl.cz [online; cit. 21.10.2004]

Repková, K. 2003: Média a zdravotné postihnutie. *Speciální pedagogika*, č. 4, s. 261. ISSN 1211 - 2720

Zelinková, O. 2001: *Pedagogická diagnostika a individuální vzdělávací program*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-544-X

Josef Slowík
josef.slowik@tiscali.cz